

7. Masallarda geçen ikilemelere anlambilimsel bir bakış

Derya YÜCEL ETİN¹

Zeynep CİN ŐEKER²

APA: Yücel etin, D. & Cin Őeker, Z. (2022). Masallarda geçen ikilemelere anlambilimsel bir bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 109-114. DOI: 10.29000/rumelide.1146513.

Öz

Masal, Türk sözlü geleneğinde önemli bir yeri olan ve Türk dilinin sözvarlığını en iyi şekilde yansıtan halk edebiyatı türlerindenendir. Köklü ve zengin bir dil olan Türkçenin sözvarlığı denince akla ilk atasözleri, deyimler, ikilemeler vb. gelir. Bu nedenle sözvarlığı çalışmalarının temel veri kaynağını oluştururlar. Bu çalışmanın amacı, Pertev Naili Boratav'ın derlemiş olduğu masallardaki ikilemelere anlambilimsel bir bakış sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve doküman analizine başvurulmuştur. Söz konusu masallar ikilemeler bağlamında taranmış ve ikilemelerin geçtiği sözceler sayfa ve satır numaraları ile kaydedilmiştir. Tarama sonucu kaydedilen tüm veriler çalışmanın hacmini artırmaması sebebiyle bulgularda sunulmamıştır. Kaydedilen veriler, Vecihe Hatipoğlu'nun "Türk Dilinde İkilemeler" adlı eserinde ikilemeleri anlam bakımından ele aldığı tasnif doğrultusunda incelenmiştir. Bahse konu tasnifte ikilemeler; anlamı pekiştirme, anlamı güçlendirme, anlamı abartma, anlamı çoğaltma ve anlamı kolaylaştırma başlıkları yer almaktadır. Bu çalışmada da veriler, bu başlıklardan hareketle analiz edilmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenerek yorumlanmıştır. Çalışmada sonuç olarak, masallarda ikilemelerden sıklıkla istifade edildiği ve bu ikilemelerin anlatımı farklı anlam değerleri katarak güçlendirdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İkileme, masal, anlambilim, söz varlığı

A Semantic look at the reduplications in fairy tales

Abstract

Fairy tale is one of the folk literature genres that has an important place in the Turkish oral tradition and best reflects the vocabulary of the Turkish language. When it comes to the vocabulary of Turkish, which is a deep-rooted and rich language, the first thing that comes to mind is proverbs, idioms, reduplications, etc. income. Therefore, they form the main data source of vocabulary studies. The aim of this study is to present a semantic view of the reduplications in the fairy tales compiled by Pertev Naili Boratav. For this purpose, qualitative research approach was adopted in the study and document analysis was applied. The tales in question were scanned in the context of reduplications and the utterances in which the reduplications occurred were recorded with page and line numbers. All the data recorded as a result of the scan were not presented in the findings because it did not increase the volume of the study. The recorded data were analyzed in line with the classification in which Vecihe Hatipoğlu dealt with reduplications in terms of meaning in her work titled "Reduplications in Turkish Language". The reduplications in the classification in question; reinforcing

¹ Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD (Erzurum, Türkiye), deryayucelcetin@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-7608-5926 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.07.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1146513]

² Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD (Erzurum, Türkiye), zeynep.seker@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0294-2961

the meaning, strengthening the meaning, exaggerating the meaning, multiplying the meaning and facilitating the meaning. In this study, the data were analyzed based on these titles and interpreted by supporting them with direct quotations. As a result of the study, it has been seen that reduplications are frequently used in fairy tales and that these reduplications strengthen the narration by adding different meaning values.

Anahtar kelimeler: Duplication, tale, semantics, vocabulary

Giriş

Bir dilin sözcüklüğü dendiğinde akla sadece o dilin sözcükleri değil, deyimleri, kalıp sözleri, atasözleri, kalıplaşmış sözcükleri, ikilemeleri, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün gelir (Aksan, Türkçenin Sözcüklüğü, 2015). Türkçe sözcüklüğü bağlamında diğer dillerle karşılaştırıldığında, içinde daha çok kalıplaşmış dil birimleri barındırır. Bu özellik, dilin sözcüklüğünü zenginleştirdiği gibi, dil kullanıcılarına sözlü ve yazılı iletişimde çok çeşitli anlatım yolları sunmaktadır (Gökdayı, 2008, s.89).

Türk dilini dünyanın diğer dillerinden farklı kılan yönlerinden biri ikilemeleridir. Türkçe en eski dönemlerinde bile ahenkli bir dil olma özelliği gösterir ve bu ahengin başat unsurlarından biri ikilemelerdir (Coşkun, 2020, s.114). Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları'ndan itibaren gerek yazılı gerekse sözlü edebiyatta var olan ikilemeler tarih boyunca önemini korumuş ve sürekli gelişip yaygınlık kazanmıştır.

Aksan'a göre (2015a) ikileme, bir sözcüğün veya yansımali bir birimin ya da bir kısmının yinelenmesi; veyahut sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlımlı, zıt anlamlı, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle yan yana kullanılmasıyla oluşturulan anlam birimidir. Toklu (2015, s.156) ikilemelerin genellikle her tür sözcüğün yinelenerek kalıplaşması yoluyla oluştuğunu dile getirir. İkilemeler üzerine müstakil bir eseri olan Hatipoğlu (1981) ise ikilemeyi, anlatım gücünü artırmak, anlatımı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek için, aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması olarak tanımlar.

Sözcüklüğü öğelerini içinde en fazla barındıran edebî tür olma özelliği gösteren masallar, kalıplaşmış dil birimleri bakımından da oldukça zengindir (Sever & Karagül, 2014). Özlü bir belirlemeyle masallar, Türkçenin dil dokusunu oluşturan sözcüklüğü öğelerini (sözcükler, deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış özdeyişler, atasözleri, ikilemeler, terimler, yabancı dillerden gelme öğeler, yansımali sözcükler, çeşitli sanatsal kullanımlar, konuşma diline özgü yanlar) öğretmede/örneklendirmede; dilin inceliklerini, zenginliklerini, çeşitli söyleyiş güzelliklerini ve tüm kullanım olanaklarını duyumsatmada çok önemli bir türdür (Aslan, 2017). Köklü ve zengin bir dil olan Türkçenin sözcüklüğü denince akla ilk atasözleri, deyimler, ikilemeler, terimler, kalıp sözler gelir. Bu nedenle sözcüklüğü çalışmalarının temel veri kaynağını oluştururlar. Çalışmada ele alınan ikilemeler, Türkçenin sözcükbilim ve anlambilim açısından önemli bir anlatım özelliğidir (Aksan, 2015b).

Aksan'a (2005) göre "Anlambilim açısından ikilemeler dikkati çeken bir nitelik taşıyor: İki ayrı gösterge, tek bir gösterge olarak, belli bir gösterilene sahip olur; zihinde kimi kez tek tek çözümlenme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlar. İyi kötü ikilemesinde nitelenen eylem ne iyi ne de kötüdür; ikisinin ortası, orta karar bir niteleme söz konusudur".

Bu çalışmanın amacı, Pertev Naili Boratav'ın derlemiş olduğu masallardaki ikilemelere anlambilimsel bir bakış sunmaktır.

Yöntem

Araştırmanın modeli

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli, geçmişte ya da hâlihazırda var olan bir durumu olduğu Őekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma yöntemidir (Karasar, 2020).

Veri kaynakları

Çalışmanın veri kaynaklarını Pertev Naili Boratav'ın masalları derlediği “Az Gittik Uz Gittik” ve “Zaman Zaman İçinde” isimli iki eseri oluşturmaktadır. Bu iki eserde toplam 61 masal yer almaktadır. Çalışma kapsamında bu masallar ikilemeler bağlamında taranmış ve ikilemelerin geçtiği sözceler sayfa ve satır numaraları ile kaydedilmiştir.

Verilerin analizi

Tarama sonucu kaydedilen tüm veriler çalışmanın hacmini artırmaması sebebiyle bulgularda sunulmamıştır. Kaydedilen veriler, Vecihe Hatipoğlu'nun “Türk Dilinde İkilemeler” adlı eserinde ikilemeleri anlam bakımından ele aldığı tasnif doğrultusunda incelenmiştir. Bahse konu tasnifte ikilemeler; anlamı pekiştirme, anlamı güçlendirme, anlamı abartma, anlamı çoğaltma ve anlamı kolaylaştırma Őeklinde ele alınmıştır. Taranan eserlerden elde edilen veriler, bu başlıklardan hareketle analiz edilmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Pekiştirme yapan ikilemeler

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri anlamı pekiştirmektir. Anlatılmak istenen durum, olay ya da kavram birden fazla sözün yan yana gelerek o sözcüğü nitelemesiyle daha güçlü bir anlatım olanağı bulur.

Dar dar düğün evine varasın, saçı uzuncam suya düşmüş diyesin. (AGUG / 24,9)

Bakmış oban, **telli pullu** bir gelin. (AGUG / 21,9)

Tilki tavuklara gitmiş: **Pullu pullu** tavuklar. (AGUG / 30,24)

Ben burada **şırl şırl** akıyorum. (AGUG / 44,9)

Devler **horul horul** uyurlarmış. (AGUG / 52,31)

Yedi iklim, yedi bucak duyanlar, bunları görmek için **akın akın** gelmeye başlarlar. (AGUG / 64,7)

Kırk birinci gün Şehzade bakıyor ki at arslan gibi olmuş, **kır kır** kişniyor. (AGUG / 67,31)

Gidip bakıyor ki bir kuş kanadı **par par** parlayan. (AGUG / 68,8)

Atını kaşağılarken **düşünceli düşünceli**, ‘Ne yapacağım ben Őimdi?’ diye söylenirmiş. (AGUG / 69,17)

Kuş **ağır ağır** iniyor. (AGUG / 70,10)

Artık bütün saray **pırıl pırıl** aydınlanıyor. (AGUG / 70,17)

- Oğlan **üzüntülü üzüntülü** atını kaşağılarken at gene dile geliyor. (AGUG / 70,27)
- Bir gün Şehzade **dertli dertli** içini çekiyor. (AGUG / 73,30)
- Karşısına bir kara koç ile bir ak koç çıkıyor, etrafında **fır fır** dönüyorlar bu koçlar. (AGUG / 99,32)
- İkisi de padişaha **fıkr fıkr** hizmet ediyorlar. (AGUG / 114,7)
- O sırada **şıkır şıkır** bir atın nal sesleri geliyor kulağına. (AGUG / 117, 25)
- O da **tabur tabur** askerlerini yolluyor. (AGUG / 150,16)
- ‘Öyle ise **bol bol** yiyecek iste.’ der. (AGUG / 153,3)
- Kız **tingir mingir** oradan geçmiş. (AGUG / 162,32)
- Başlamış **çıtır çıtır** bir ses... (AGUG / 179,6)
- Ben seni **çatır çatır** yakacağım. (AGUG / 181,1)
- Kervanın develeri de **dangır dangır** çanlarını çalarak ilerliyor yollarında. (AGUG / 181,20)
- Valide Sultan **süklüm püklüm** ‘Allahaismarladık.’ der, kalkar gider. (AGUG / 193,1)
- ‘Simi’ demek, yani **sim sim** bir adammış. (AGUG / 216,32)
- Beyin oğlu yine at üstünde **hopur hopur**, bahçenin önüne gelir. (ZZİ / 130,32)
- Elini tavaya daldırmasıyla **cazır cazır** yanması bir olur. (ZZİ / 158,3)
- Tabakla bıçak **tingir mingir** gelirler. (ZZİ / 157, 10)
- Karnı da büyümüş, içi **lombur lombur** edermiş. (ZZİ / 115,28)
- Dereye eğilmiş abdest alıyormuş, başlar karnının içinden **çağıl çağıl** bir ses gelmeye... (ZZİ / 115,33)
- Bir de ne görsün, ağzından **kağış kağış**, bir yılanla yavruları çıkmasın mı! (ZZİ / 116,1)

Anlamı güçlendiren ikilemeler

İkilemelerin bir amacı da anlamı güçlendirmektir. Bir sözcüğün art arda iki kez kullanılmasıyla anlatımı güçlendirmiş olur. Aşağıda verilen örnekler anlam bakımından incelendiğinde ikilemeler vasıtasıyla anlamın güçlendiğini görülmektedir. İkilemeler cümleden çıkarılıp yerine tek bir sözcük kullanıldığında aradaki fark anlaşılmaktadır.

- Gide gide** o ışığa yaklaşıyor. (AGUG / 59,18)
- ‘Ya kandili, ya ineği...’ diye **bağırmiş da bağırmiş**. (AGUG / 20,18)
- Bir gün bu bok böceği **kendi kendine** ‘Şu fani dünyada tek başıma yaşamaktan usandım. Varayım bir kocacık arayayım kendime.’ demiş. (AGUG / 22,2)
- Giderken giderken** bir kirpiye rastgelmiş. (AGUG / 22,18)
- Beyoğlu’nun düğününe dönüyor, **yiyip içip** keyif çatıyor. (AGUG / 24,31)
- Ayı **çökü çöküverirmiş** acısından. (AGUG / 37,28)
- Hasılı **böyle böyle** bir güzel kandırır kızı. (AGUG / 110,16)
- Berber usturayı kayışa **şöyle şöyle** bir sürermiş; bir pencereye koşarmış. (AGUG / 140,17)
- Mehmed-Eşkiya Sultan Hanımı ite kaka, **sümtüklüye sümtüklüye** bir dağın tepesine çıkarmış. (AGUG / 181,4)
- Varsa baksa ki, öküz ile eşek tarlanın başında **yayılp yayılıp**, çeşmede sulanmışlar, oralarda yatıp dururlar. (AGUG / 248,1)
- Vezir kızı odasına gidince kızgın bir tandır getirtir, içine kendini **atar atmaz** yanar, kül olur. (ZZİ / 158,18)

Abartma anlamı katan ikilemeler

İkilemelerin bir diğer amacı anlamı olduğundan fazla göstererek mübalağa yapmaktır. Aşağıda da örneği bulunan 'kana kana içmek' ikilemesi ile 'kanarak içmek' kullanımını birbirinin yerini tam anlamıyla tutmaz.

Yedi iklim, yedi bucak duyanlar, bunları görmek için **akın akın** gelmeye başlarlar. (AGUG / 64,7)

Gidip bakıyor ki bir kuş kanadı **par par** parlayan. (AGUG / 68,8)

Ama sıcak artınca susuzluğa dayanamayıp tekrar geliyorlar, gölün suyundan **kana kana** içiyorlar. (AGUG / 71,6)

Döküle döküle bir iskeleti kalıyor ortada. (AGUG / 73,21)

Gide gide, küçük oğlan, epiy uzak bir yere varmış. (AGUG / 97,12)

Cazı-Kız ağacın altına gelmiş, **kemire kemire** oğlanın bindiği kirazı devirmiş. (AGUG / 104,18)

Bir yeşil ferace giyer, bir yeşil örtü örter başına, sarı mestler geçirir ayağına, eline değneğini alır, **kaka kaka** gider doğru o dağ başındaki çocukların çadırına. (AGUG / 109,25)

Küçük kıza 'Kimseye gördüklerinden bir şey söylemeyeceksin.' diye **sıkı sıkı** tembih etmişler. (AGUG / 128,26)

Anası da Keloğlanı **bekleye bekleye** meraktan çatlayası olmuş. (AGUG / 148, 16)

Ben seni **çatır çatır** yakacağım. (AGUG / 181,1)

Beride bu kervancılar da pamuk yükleriyle kızı alırlar, **diyar diyar geze geze** nihayet bir memlekete varırlar. (AGUG / 182,10)

Saçını başını yoluyor. (AGUG / 225,7)

Meğerse gece Geyik-kardeş kavağın kesilen yerini **yalaya yalaya** balta değmemiş hale koymuş. (ZZİ / 105,15)

Anlamı çoğaltan ikilemeler

İkilemelerin bir başka anlam özelliği ise anlama çokluk katmaktır. Nitelediği kavram genellikle çokluk eki olan {-LAR} ekiyle birlikte kullanılır.

Her oda açıldıkça insanın gözlerini kamaştıran altınlar, elmaslar, **türlü türlü** yiyecekler, velhasıl dünya yüzünde ne varsa orada bulunuyormuş. (AGUG / 60,4)

Keloğlan bakıyor ki, **sıra sıra** kazanlar. (AGUG / 147,20)

İçeride sofralar, altın sahanda türlü nefis yemekler; hizmetçiler, **takım takım** etrafta dönüyorlar. (AGUG / 154,26)

Kulübeye **çeşit çeşit** yemekler gelir. (AGUG / 153,6)

Çeşit çeşit entariler yaptırıyor, beyaz, kırmızı, her renkten, **allım yeşillim**. (AGUG / 239,8)

Hemen kolları sıvamış **türlü türlü** yemekler pişirmiş. (ZZİ / 111,16)

Sonuç

Araştırmada masallarda geçen ikilemelerin tespiti yapılmış ve masallarda ikilemelerden sıklıkla yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. İkilemeler tespit edildikten sonra anlam bağlamında tasnif edilmiş ve ikilemelerin farklı anlam özellikleri ile kullanılarak anlatımı zenginleştirdiği görülmüştür. Çalışmanın bulgularından hareketle masallarda en çok pekiştirme anlamı katan ikilemelerin kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, masallarda kolaylaştırma anlamı katan ikileme tespit edilememiştir.

Sever ve Karagül (2014) Oğuz Tansel'in derleyip yazdığı masalları inceledikleri çalışmalarında kalıp söz olarak en çok ikilemelerin yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır. Uysal da (2021) Keloğlan masallarını söz varlığı açısından incelediği çalışmasında 254'ü farklı olmak üzere 651 ikileme tespit etmiştir. Bu bağlamda ikilemelerin masal türü açısından önemli olduğu ve anlatıma katkı sağladığı söylenebilir. Aslan'a (2017) göre ikilemeler, anlatımı; devingen, renkli, ilginç, etkili, ses benzerliklerinin olması nedeniyle şiirsel, abartılı, zengin ve güçlü kılan önemli sözvarlığı öğeleridir. Bu öğelerin masallarda sıklıkla bulunması, masalların dilsel niteliği açısından dönüt veren önemli bir bulgudur.

İkilemelerin anlambilimsel açıdan incelendiği bu çalışmada da ikilemelerin yoğun olarak kullanıldığı ve pekiştirme anlamına daha sık yer verildiği tespit edilmiştir. İkilemelerin temel işlevi ve amacı düşünüldüğünde bu durumun beklenen bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aksan, D. (2005). Türkçenin zenginlikleri incelikleri. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2015a). Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2015b). Türkçenin Sözvarlığı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aslan, C. (2017). Oğuz Tansel'in derlediği masalların Türkçenin sözvarlığı bağlamında incelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 57-80.
- Coşkun, C. (2020). Tümceye kattığı anlam bakımından ikilemeler. Homeros, 3(3), 113-128.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. Bilig Dergisi(44), 89-110.
- Hatipoğlu, V. (1981). Türk Dilinde İkileme. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karasar, N. (2020). Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkeler teknikler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sever, S., & Karagül, S. (2014). Oğuz Tansel'in derleyip yazdığı masal kitaplarında yer alan sözvarlığı öğelerinin incelenmesi. Folklor/Edebiyat, 20(77), 173-188.
- Toklu, M. O. (2015). Dilbilime Giriş. Ankara : Akçağ Yayınları.
- Uysal, A. (2021). Çocuk kitaplarının kalıplaşmış söz varlığı üzerine bir inceleme: Keloğlan masalları. Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi, 4 (2), 160-181.